

سرآمدان اندیشه و ادبیات از دوران باستان تا آغاز قرن بیستم با تمسک اساسی بر دوران‌های رنسانس، روشنگری و واقع‌گرایی، بازخوانی زندگی و آثار بیش از پنجاه تن از متفکران، فلاسفه، نویسندگان، هنرمندان و نظریه‌پردازان مرجع جهان / محسن حیدریان - تهران: نشر قطره، ۱۳۸۴. ۵۳۹ ص. - (سلسله انتشارات نشر قطره، ۶۶۷. هنر و ادبیات جهان،

فهرست زیر بر اساس اطلاعات فیما.

کتابنامه: ص. [۵۳۵] - ۵۳۹.

و مكيبها. الف. عنوان،

CT ٢٠٣ / ف ٢٨ ٩

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 964-341-498-1 شابک: ۹۶۴-۳۴۱-۴۹۸-۱

سرآمدان اندیشه و ادبیات از دوران باستان تا آغاز قرن بیستم

با تعمق اساسی بر دوران‌های رنسانس، روشنگری و واقع‌گرایی

بازخوانی زندگی و آثار بیش از پنجاه تن از متفکران، فلاسفه،
نویسندگان، هنرمندان و نظریه‌پردازان مرجع جهان

محسن حیدریان

نشر قطره

سرآمدان اندیشه و ادبیات از دوران باستان تا آغاز قرن بیستم

محسن حیدریان

چاپ اول: ۱۳۸۵

لبنوگرافی: گلشید

چاپ: سارنگ

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

بها: ۵۰۰۰ تومان

حق چاپ برای نشر قطره محفوظ است.

آدرس: خیابان فاطمی، خیابان ششم، پلاک ۹ - دورنگار: ۸۸۹۶۸۹۹۶

تلفن: ۸۸۹۵۶۵۳۷ و ۸۸۹۵۲۸۳۵ و ۸۸۹۷۳۳۵۱-۳

صندوق پستی ۳۸۳-۱۳۱۴۵

Printed in The Islamic Republic of Iran

فهرست

۱۳	پیش‌گفتار
۲۱	رویکرد
۲۹	فصل اول: مروری بر اندیشه و ادبیات دوران باستان
۳۰	مشخصات دوران باستان
۳۰	برده‌داری
۳۰	افسانه‌های تاریخی و اسطوره‌گرایی
۳۲	سیستماتیک کردن اندیشه و ادبیات
۳۲	گسترش یک فرهنگ مختلط و پویا
۳۳	منبع الهام
۳۶	پرسش‌های جاودان
۳۸	سرآمدان دوران باستان (آنتیک)
۳۸	سقراط (۳۹۹ - ۴۷۰ قبل از میلاد) کهن‌ترین فیلسوف دنیا
۴۰	افلاطون (۴۳۷ - ۴۲۴ ماقبل میلاد) نخستین معمار اندیشه سیاسی
۴۲	افلاطون از منظر امروز
۴۵	ارسطو (۳۲۲ - ۳۸۴ قبل از میلاد) بزرگترین اندیشه‌پرداز جهان
۴۸	معنای خوشبختی
۵۱	«سیاست» از نگاه ارسطو
۵۴	ارسطو از منظر امروز
۵۷	فصل دوم: اندیشه و ادبیات در قرون وسطی
۶۰	شاخص‌های اصلی قرون وسطی
۶۰	جامعه فئودالی

۶۱	رهبری معنوی ایران در جهان قرون وسطی
۶۳	قیم‌مآبی دینی
۶۵	بین‌المللی شدن فرهنگ مذهبی
۶۵	ثنویت و انجماد فکری
۶۶	گمنامی نویسندگان و هنرمندان
۶۶	تلفی دوگانه از زنان
۶۷	سرآمدان قرون وسطی
۶۷	توماس آکینو (۱۲۷۴ - ۱۲۲۵) فیلسوف دین‌گرای مسیحی
۷۰	دانته آلیگیری (۱۳۲۱ - ۱۲۶۵) تبعیدی خلاق
۷۲	جیووانی بوکاچیو (۱۳۷۵ - ۱۳۱۳) نخستین نوول‌نویس
۷۴	شمس‌الدین محمد حافظ (۱۳۹۰ - ۱۳۲۰)
۷۴	پیش‌قراول نوزایی ادبی و فکری
۷۹	اوج بلوغ فکری حافظ: تساهل و مدارا
۸۱	تأثیر حافظ بر متفکران و نویسندگان غرب

۸۵	فصل سوم: دوران رنسانس یا نوزایش
۸۷	واژه‌های کلیدی رنسانس: نوزایش و انسان‌گرایی
۸۹	اشاره‌ای به ایران و جهان شرق در دوران رنسانس
۹۱	شاخص‌های اصلی رنسانس
۹۱	پیدایش دولت‌های واحد و رونق فرهنگی
۹۳	انسان‌گرایی و بازیابی دوران باستان
۹۵	فردباوری
۹۶	اصلاح‌طلبی دینی
۹۸	نخبگان و فضای فرهنگی
۱۰۰	اشاره‌ای بر ادبیات دوران رنسانس
۱۰۰	سرآمدان دوران رنسانس
۱۰۱	یوهان گوتنبرگ (۱۴۶۸ - ۱۳۹۴) مخترع دستگاه چاپ
۱۰۳	لئوناردو داوینچی (۱۵۱۹ - ۱۴۲۵) هنرمند و اندیشمندی که خود را خلق کرد!
۱۰۹	نیکولو ماکیاولی (۱۵۲۷ - ۱۴۶۹) مؤسس علم سیاست مدرن
۱۱۱	نظریه دولت
۱۱۵	معضل قدرت
۱۱۹	مارتین لوتر (۱۵۴۶ - ۱۴۸۳) اصلاح‌طلب دینی

۱۲۱	ویلیام شکسپیر (۱۶۱۶ - ۱۵۶۴) ستاره همیشه درخشان آسمان ادب و هنر جهان
۱۲۵	سبک کار و طرز فکر شکسپیر
۱۲۸	رومنو و ژولیت: معضل عشق
۱۲۹	هملت: بودن یا نبودن
۱۳۳	مکتب: نماد خودکامگی
۱۳۵	گالیلئو گالیل (۱۶۴۲ - ۱۵۶۴) دانشمندی دوران ساز اما مظلوم
۱۳۸	میکل دو سروانتس (۱۶۱۶ - ۱۵۴۷) بزرگ‌ترین نوول‌نویس رنسانس
۱۴۰	دون کیشوت بهترین کتاب جهان
۱۴۳	رنه دکارت (۱۶۵۰ - ۱۵۹۶) می‌اندیشم، پس هستم

۱۵۱	فصل چهارم: دوران روشنگری
۱۵۲	ویژگی‌های حکومت‌های مطلقه اروپایی
۱۵۷	دوران نظریه پردازان بزرگ
۱۶۰	مشخصات اصلی دوران روشنگری
۱۶۰	زیر سؤال بردن اقتدارگرایی
۱۶۱	تحول در اندیشه سیاسی و فلسفی
۱۶۴	خردباوری
۱۶۵	نخبه‌باوری
۱۶۷	حقوق طبیعی و شهروندی
۱۶۹	استبداد روشن‌بین
۱۶۹	شکوفایی ادبیات
۱۷۱	آزار و پی‌گرد نویسندگان

۱۷۳	فصل پنجم: پژواک روشنگری در جهان شرق
۱۷۶	جنبش روشنگری و تجددخواهی در ایران

۱۸۳	فصل ششم: مروری بر ادبیات و مکتب‌های ادبی دوران روشنگری
۱۸۳	نمایشنامه‌نویسی
۱۸۵	قصه‌نویسی و پند و اندرز
۱۸۷	طنزنویسی
۱۸۷	خاطره‌نویسی
۱۸۸	رمان‌نویسی

فصل هفتم: سرآمدان عصر روشنگری	۱۹۱
توماس هابز (۱۶۷۹ - ۱۵۸۸) مؤسس نظریه حاکمیت مطلق عرفی	۱۹۲
مولیر (۱۶۷۳ - ۱۶۲۲) بدعت‌گذار فکاهی نویسی انتقادی	۱۹۵
جان لاک (۱۷۰۴ - ۱۶۳۲) بنیان‌گذار نظریه حکومت مدرن و حقوق طبیعی	۲۰۰
جانانان سویفت (۱۷۴۵ - ۱۶۶۷) نویسنده سفرهای گالیور	۲۰۶
اسحاق نیوتن (۱۷۲۷ - ۱۶۴۲) دانشمند همه دوران‌ها	۲۰۹
مونتسکیو (۱۷۵۵ - ۱۶۸۹) بنیان‌گذار نظریه تفکیک قوا	۲۱۳
فرانسوا ولتر (۱۷۷۸ - ۱۶۹۴) وجدان بیدار جهان	۲۲۰
کارل فون لینه (۱۷۷۸ - ۱۷۰۷) نابغه علوم طبیعی	۲۲۷
دیوید هیوم (۱۷۷۶ - ۱۷۱۱) پایه‌گذار تجربه‌گرایی و پراگماتیسم	۲۲۹
ژان ژاک روسو (۱۷۷۸ - ۱۷۱۲) مؤسس اندیشه برابری شهروندی	۲۳۶
اندیشه برابری انسان‌ها	۲۳۸
کتاب‌های امیل و قرارداد اجتماعی	۲۴۱
آدم اسمیت (۱۷۹۰ - ۱۷۲۳) ایده لیبرالیسم و «دست ناپیدا»	۲۴۵
ایمانوئل کانت (۱۸۰۴ - ۱۷۲۴) متفکر و فیلسوفی دوران‌ساز	۲۵۳
ادموند بورک (۱۸۰۴ - ۱۷۲۹) بنیان‌گذار مکتب محافظه‌کاری	۲۷۰
هزینه روشنگری	۲۷۸
فصل هشتم: دوران پیش‌رومانتیک	۲۸۱
پیش‌زمینه	۲۸۱
رشد بورژوازی و برداشت تازه از فردباوری	۲۸۲
شاخص‌های دوران پیش‌رومانتیک	۲۸۵
عقل‌گریزی و تخیل‌گرایی	۲۸۵
برداشت احساس‌گرایانه از دین	۲۸۶
اصالت‌جویی و نابغه‌گرایی	۲۸۷
مکتب کلاسیک نو	۲۸۷
تداوم روشنگری	۲۸۸
یوهان ولفگانگ گوته (۱۸۳۲ - ۱۷۴۹) پرآوازه‌ترین نویسنده آلمانی	۲۸۹
نخستین قهرمان دوران مدرن	۲۹۰
از طغیانگری تا دولت‌مردی و مکتب کلاسیک نو	۲۹۲
تأثیر حافظ بر گوته	۲۹۵

۲۹۷	فصل نهم: دوران رمانتیک
۲۹۷	ناپلئونیسیم زمینه سیاسی دوران رمانتیک
۲۹۹	ایده آلیسم آلمانی
۳۰۰	مشخصات دوران رمانتیک
۳۰۲	واکنش در برابر انقلاب فرانسه
۳۰۲	ملی گرایی
۳۰۳	رمانتیسیم جهان گستر و رمانتیسیم ملی
۳۰۴	اندرون انسان و طبیعت
۳۰۵	تاریخ گرایی
۳۰۶	نایفه گرایی
۳۰۷	هنر برای هنر
۳۰۹	تضاد اندیشی
۳۱۰	پایداری روشنگری
۳۱۱	فصل دهم: پایه گذاری و رونق شرق شناسی
۳۱۴	پژواک رمانتیسیم در ایران
۳۲۰	رمانتیسیم اسلامی - ایرانی
۳۲۵	فصل یازدهم: سرآمدان دوران رمانتیک
۳۲۵	گئورگ ویلهلم فردریش هگل (۱۷۷۰ - ۱۸۳۱)
۳۳۱	فلسفه حق و درک از آزادی
۳۳۵	از عقلانیت تا واقعیت اخلاقی
۳۳۹	ساموئل تایلور کولریج (۱۷۷۲ - ۱۸۳۴) و ویلیام وردزورث (۱۷۷۰ - ۱۸۵۰)
۳۴۱	لرد بایرون (۱۷۸۸ - ۱۸۲۴) نویسنده دون ژوان و طغیانگری رمانتیک
۳۴۶	الکساندر پوشکین (۱۸۳۷ - ۱۷۹۹) واردکننده روسیه به نقشه ادبی جهان
۳۴۹	ویکتور هوگو (۱۸۸۵ - ۱۸۰۲) نمایشنامه نویس مدرن فرانسه
۳۵۳	فصل دوازدهم: عصر واقع گرایی و ظهور نویسندگان و اندیشمندان بزرگ
۳۵۵	مشخصات های دوران واقع گرایی
۳۵۵	خیزش های اجتماعی
۳۵۶	تولد سه ایدئولوژی راهنما
۳۵۷	محافظه کاری (کنسرواتیسم)

۳۵۹	لیبرالیسم
۳۶۲	سوسیالیسم
۳۶۴	تحولات علمی و زیر سؤال بردن ارزش‌های کهنه
۳۶۶	شکوفایی ادبیات رئالیستی: رمان‌نویسی و قهرمانان تازه
۳۶۷	نویسندگان بزرگ زن
۳۶۹	طبیعت‌باوری و نمادنگاری (سمبولیسم)
۳۷۱	فصل سیزدهم: پژواک رئالیسم در ایران و روسیه
۳۷۱	رئالیسم ایرانی
۳۷۴	صادق هدایت طلایه‌دار داستان‌نویسی مدرن ایران
۳۷۶	نویسندگان برجسته رئالیسم ایران
۳۷۹	ظهور سه نویسنده کلاسیک روس
۳۸۵	فصل چهاردهم: سرآمدان دوران واقع‌گرایی و پویایی
۳۸۵	اونوره دو بالزاک (۱۸۵۰ - ۱۷۹۹) نویسنده‌ای چندسویه
۳۸۵	اشاره‌ای به رئالیسم فرانسه
۳۸۶	نویسنده «کمدی انسانی»
	آلکسی دو توکویل (۱۸۵۹ - ۱۸۰۵) نخستین اندیشمند مدرنیته که دغدغه اصلی‌اش «آزادی»
۳۸۹	و شوراهای شهری بود
۳۹۱	برابری، آزادی و برادگی: پرسش مرکزی دوران مدرنیته
۳۹۵	وطن‌دوستی مدرن
۳۹۸	استبداد اکثریت
۳۹۹	خودگردانی محلی (شوراهای شهر)
۴۰۴	جان استوارت میل (۱۸۷۳ - ۱۸۰۶) نظریه‌پرداز فرهیخته و مدافع دموکراسی
۴۰۷	فایده‌باوری
۴۰۸	مشارکت، قانون‌گذاری و رفاه
۴۰۹	پیش‌شرط‌های دموکراسی
۴۱۲	مشارکت و کمال انسانی
۴۱۵	دموکراسی و رشد شخصیت انسان
۴۱۶	مشارکت، صلاحیت سیاسی و عدالت
۴۲۰	چارلز دیکنز (۱۸۷۰ - ۱۸۱۲) نویسنده‌ای تیزهوش و پرکار
۴۲۰	اشاره‌ای به «جامعه ویکتوریا»

۴۲۱	بازآفرینی واقعیت
۴۲۷	سورن کیرکه گارد (۱۸۵۵ - ۱۸۱۳) فیلسوف مذهبی مدرن و پایه گذار مکتب اگزیستانسیالیسم
۴۳۲	کارل مارکس (۱۸۸۳ - ۱۸۱۸) اندیشمندی که نه در پی تفسیر بلکه تغییر انقلابی جهان بود
۴۳۹	مانیفست حزب کمونیست
۴۴۲	مارکس از منظر امروز
۴۴۵	هرمان ملویل (۱۸۹۱ - ۱۸۱۹) خالق موبی دیک (نهنگ سفید)
۴۴۸	گوستاو فلوبر (۱۸۸۰ - ۱۸۲۱) پشیمان گذار اثره نگاری و خالق مادام بواری
۴۵۱	فئودور داستایفسکی (۱۸۸۱ - ۱۸۲۱) بزرگترین انسان‌نمای ادبیات جهان
۴۵۳	تحول روانی نویسنده
۴۵۴	جنایت و مکافات
۴۵۶	ابله
۴۵۸	برادران کارامازوف
۴۶۰	راز جاودانگی داستایفسکی
۴۶۲	لئو تولستوی (۱۹۱۰ - ۱۸۲۸) نویسنده‌ای که در جست‌وجوی پرسش‌های فلسفی بود
۴۶۴	جنگ و صلح
۴۶۷	آنا کارنینا
۴۶۹	اعترافات
۴۷۱	هنریک ایبسن (۱۹۰۶ - ۱۸۲۸) خالق درام مدرن
۴۷۹	مارک تواین (۱۹۱۰ - ۱۸۳۵) پایه گذار رئالیسم آمریکا
۴۸۲	فردریش نیچه (۱۹۰۰ - ۱۸۴۴) راه‌گشای مدرنیته
۴۸۶	مفهوم فردیت انسانی در نماد «ابرانسان»
۴۸۸	انسان چگونه آن می‌شود که هست؟
۴۹۱	اندیشه انتقادی دوران مدرن
۴۹۳	اشاره‌ای به اندیشه و ادبیات سوئد در سده نوزدهم
۴۹۶	سرود شهروندی
۴۹۷	آگوست استریندبرگ (۱۹۱۲ - ۱۸۴۹) بزرگترین نویسنده سوئد
۵۰۳	ادوارد برنشتین (۱۹۳۲ - ۱۸۵۰) نخستین سوسیال دموکرات اصلاح طلب
۵۰۸	سلمالا گریف (۱۹۴۰ - ۱۸۵۸) رئالیسم جادویی

۵۱۵	فصل پانزدهم: طبیعت‌نگاری
۵۱۶	اشاره‌ای به طبیعت‌نگاری در کشورهای مختلف
۵۱۹	امیل زولا (۱۹۰۲ - ۱۸۴۰) بنیان‌گذار طبیعت‌نگاری (ناتورالیسم)

۵۲۳	فصل شانزدهم: به سوی قرن بیستم
۵۲۸	دوردست‌گرایی، امپریالیسم، تباه‌گرایی و ناسیونالیسم
۵۳۱	طلایه‌های مدرنیته

۵۳۵	منابع
۵۳۵	منابع فارسی
۵۳۶	منابع انگلیسی
۵۳۸	منابع به زبان سوئدی

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

اندیشه، احساس و عمل هم‌زاد و هم‌ذات انسان بوده و خواهد بود. تاریخ اندیشه و ادبیات نیز چیزی جز سرگذشت اندیشه و رفتار انسان در گذرگاه زمان نیست. اندیشه و ادبیات از زندگی انسان، کنجکاوی و خلاقیت او ریشه می‌گیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد. قلمرو اندیشه و ادبیات از نظر تنوع موضوعی بسیار پهناور است، اما پرسش بنیادی آن به‌هر حال انسان و سرنوشت اوست. لذا قدمت و عمر آن به طول زندگی آدمی است. اما اندیشه‌ها و احساسات، رنگ‌ها و اشکال گوناگون ادبی، فرهنگی، فلسفی و سیاسی می‌یابند. لذا اندیشه و ادبیات مهم‌ترین محصول فعالیت ذهنی انسان است و همه شاخه‌ها و نحله‌های فکری و ادبی را دربرمی‌گیرد.

نخستین پرسش این است که آیا تحولات و روندهای فکری، علمی و ادبی از منطق معینی پیروی می‌کنند؟ در پاسخ می‌توان گفت که اندیشه و احساس آدمی هرگز سکون‌پذیر و ایستا نیست. انواع تهدیدهای بیرونی از قبیل فشارهای سیاسی و اقتصادی، مصایب طبیعی، جنگ، سانسور، عدم امنیت و رعب و وحشت گرچه رشد موزون اندیشه و ادبیات را به خطر می‌اندازد، اما هرگز قادر به قطع حیات و پویایی آن نیست. تهدیدهای بیرونی اما تنها می‌تواند شکل و سمت‌گیری اندیشه و معرفت را تغییر دهد. ترس و سانسور در طول تاریخ بارها حیات ادبی، فکری و فرهنگی جوامع انسانی را به بازگشت به ریشه‌ها و تجدید حیات سوق داده است. درست برعکس، با گشایش فضای سیاسی و مداراجویی، حیات فکری و ادبی برای شکل دادن و بیان تجربه تازه انسان‌ها، وسایل و راه‌های تازه‌ای را جست‌وجو کرده است. در دوران‌های گشایش فضای سیاسی، روند شناخت و تحولات فکری با گام‌های بزرگ‌تری به جلو شتافته است. اما در هیچ حالتی تپش و ضربان آن قطع نشده است. لذا دگرگونی و بازخوانی دایمی، منطق همه روندهای فکری و ذات اندیشه و معرفت انسانی صرف‌نظر از زمان و مکان است. اما هر دوره و چه بسا هر نسل اندیشه‌ها و مسایل خود را دارد.

یک منطق دیگر روندهای فکری و ادبی این است که هر دوره تازه با بازخوانی دوره گذشته و قرائت‌های تازه از تجربه پیشینیان آغاز می‌شود. این بازخوانی‌ها شرط لازم پیمودن راه‌ها و جست‌وجوی شیوه‌های تازه است. از این روست که نقد و بررسی دایمی جزو سرشت هر دگرگونی فکری و فرهنگی واقعی است. لذا بازخوانی دوران باستان و قرون وسطی از مهم‌ترین وجوه رنسانس و روشنگری است. همین رویکرد را می‌توان در دوران رمانتیک، واقع‌گرایی و مدرن نیز باز یافت.

اما سومین منطق روند اندیشه سیر ممتد و ناگسستنی و تکامل دایمی آن در غرب در قیاس با شرق است. به عبارت دیگر هم‌چنان که میشل فوکو تأکید می‌کند در غرب نیز اندیشه دچار گسست‌هایی گردیده است، اما شکاف این گسست‌ها در مقایسه با شرق بسیار خفیف‌تر و به هر حال از منظر تطبیقی هم چون عدم گسست تأویل می‌شود. به عبارت دیگر عدم گسست، توالی و تکامل ممتد از مهم‌ترین خصوصیات حیات اندیشه و ادب در غرب است.

یک پرسش دیگر این است که راز جاودانگی نخبگان و سرآمدان دنیای اندیشه، دانش و ادبیات چیست؟ اگر روزی داستان جست‌وجوها، شکست‌ها و پیروزی‌های انسان در راه کسب و افزایش ثروت، قدرت و منزلت به رشته تحریر درآید، شاید بتوان آن را تاریخ جهان هم نامید. زیرا ثروت، قدرت و منزلت، سه منبع کمیابی‌اند که آدمی چه به‌طور فردی، چه جمعی و از راه‌های گوناگون همواره به دنبال کسب و افزایش آن‌ها بوده است. جست‌وجوی این سه منبع، به پیدایش سه گروه نخبگان، صرف‌نظر از زمان و مکان، انجامیده است. این سه گروه عبارت‌اند از: ۱- صاحبان قدرت نظیر سیاستمداران، فرماندهان نظامی و تصمیم‌سازان. ۲- صاحبان ثروت نظیر سرمایه‌داران، بازرگانان و دیگر گروه‌های ثروتمند. ۳- صاحبان منزلت نظیر نویسندگان، هنرمندان، متفکران، فیلسوفان و نظریه‌پردازان. منظور ما از نخبگان دنیای اندیشه و ادبیات نیز همین گروه سوم‌اند.

محرک اولیه نگارش این کتاب پاسخ به پرسش چرایی و چگونگی جاودانگی نخبگان دنیای اندیشه و معرفت بوده است. اندیشه‌پردازان، نویسندگان، شاعران، هنرمندان و دانشمندان جست‌وجوگرانی‌اند که در پی یافتن پاسخ به پرسش‌های اساسی چگونه زیستن انسان و بیان احساسات و دریافت‌ها و باورهای آدمی بوده‌اند. راز درخشش افول‌ناپذیر سرآمدان فکری برخلاف تصور بسیاری در جهان‌شمولی و فرازمانی بودن اندیشه‌های آنان نیست. این کتاب به روشنی نشان می‌دهد که علت اصلی جاودانگی آثار آنان در تیزبینی و شناخت مسایل زمان و مکان مشخص و ذهنیت مخاطبین آنان بوده است. سرآمدان فکری و ادبی به تنها چیزی که نمی‌اندیشیدند «جاودانه شدن» بوده است. اما شامه تیز، نحوه استدلال و

کشف مسایل زمان و مکان مشخص و پاسخ درست به نیازهای زمان، به آن‌ها این امکان را بخشید که ناخواسته نه تنها به یک دوران بلکه به همه زمان‌ها تعلق داشته باشند. بنا براین طبیعی است که دربارهٔ رسالت فلسفه و ادبیات و یا مفاهیم «چپ» و «راست» و «تواندیش» و «کهنه‌اندیش» در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت، تلقی‌های متفاوتی وجود داشته باشد. این مفاهیم نسبی‌اند و مربوط به زمان و مکان محدود و مشخصی می‌باشند. به عبارت دیگر هم جاودانگی نخبگان و هم ارزش نهادن به محصولات فکری آن‌ها تا حدود زیادی به شیوه نگرش ما بستگی دارد. این ما هستیم که آن‌ها را جاودانه تلقی می‌کنیم و از آن‌ها الهام می‌گیریم.

در تعریف «اثر کلاسیک» می‌توان گفت اثر فلسفی، ادبی یا هنری که در همه زمان‌ها و مکان‌ها نازگی و طراوت خود را حفظ می‌کند. به عبارت دیگر اثر کلاسیک ورای زمان و مکان قرار دارد و از چنان توانمندی و تازگی همیشگی برخوردار است که می‌تواند در هر زمان و مکانی روح و نظر مخاطبین را جلب کند. این حکم بدون تردید دربارهٔ اغلب آثار سرآمدان فکری و ادبی مورد بحث این کتاب صدق می‌کند. اما این بدان معنی نیست که خالقان این آثار هم با انگیزهٔ جاودانه شدن به آفرینش فکری و یا هنری و ادبی دست زده‌اند. آثار کلاسیک درواقع پاسخ به مسایل و نیازهای زمانی و مکانی معینی بوده است.

سرآمدان فکری و ادبی برخلاف دو گروه صاحبان قدرت و ثروت، انگیزهٔ دستیابی به زور و مال را نداشته‌اند. اما قدرت و ثروت معنوی آن‌ها بر افکار عمومی و حیات جامعه، حتی بیشتر از دو گروه دیگر بوده است. نخبگان فکری که رشته‌های گوناگون اندیشه و علم و ادب را شکل داده‌اند نه تنها همیشه و در همهٔ کشورها از اعتبار و احترام فوق‌العاده برخوردار بوده‌اند، بلکه درواقع کارسازتر از قدرتمندان و ثروتمندان هم بوده و سازندگان اصلی اندیشه، معرفت و هنر بوده‌اند. صاحبان منزلت اغلب از اعماق جامعه و با دست خالی برآمده‌اند، اما به دلیل هوشمندی و ویژگی‌های فردی به بلندترین فرازهای اجتماعی صعود کرده و در قلب مردم زیسته‌اند.

اکثریت بزرگ متفکران و نوآوران در دوران زیست خود با دشواری‌ها و تنگناهای گوناگون نه فقط معیشتی بلکه روحی و آزار و اذیت‌های شدید و بی‌مهری محیط پیرامونی خود نیز روبه‌رو بوده‌اند. اما با طیب خاطر حاضر به پرداخت گزاف‌ترین هزینه‌های روحی و انسانی بوده‌اند. کوشش سقراط برای بیداری آتن، او را به نخستین محاکمهٔ علم و دانش در بی‌دادگاه خرافه و تاریک‌اندیشی کشاند. او پس از حکم دادگاه جام زهر شوکران را سرکشید و در دم جان سپرد. هنگامی که گاليله به این دریافت رسید که کرهٔ زمین مرکز جهان هستی

نیست، خشم و غضب کلیسای قدرتمند کاتولیک را برانگیخت و او را در دادگاه کلیسا بازو و فشار به زانو زدن و طلب عفو و توبه و ممنوعیت تدریس محکوم کردند. ماکیاولی به جرم جمهوری خواهی و انتقاد از نظام سیاسی سلطنتی ایتالیا به گونه بی رحمانه ای از مشاغل دولتی محروم شد و ناگزیر سال های زیادی از عمر خود را در عزلت، بی کاری و شرایط دشوار اقتصادی گذراند. سروانتس، «خالق» دون کیشوت، بهره ای جز سختی، در به دری و تنگدستی از زندگی نبرد و در فقر و انزوا رو به نقاب خاک کشید. داستایووسکی نویسنده بزرگ ادبیات جهان در پایان شصت سال زندگی پر رنج و ملال، در اثر فقر و تنگدستی و افسردگی شدید، گورپشت شده بود.

تاریخ زندگی سرآمدان اندیشه و ادبیات، مثال های زیادی از رنج و مشقت اندیشمندانی است که در برابر ستیزها و فشارهای گوناگون سر تسلیم فرود نیاوردند و در راه خویش دشواری های سهمگین را به جان خریدند. این هزینه گزافی است که سرآمدان فکر و معرفت آگاهانه پرداختند و از این طریق راه تحول اندیشه، معرفت و انسانیت را هموار کردند. اما این بزرگان هرچه بیشتر به بشریت و علم خدمت کردند، همان قدر فروتن و بی ادعا بودند. چنان که نیوتن، بزرگ ترین دانشمند همه دوران ها، نوشت: «نمی دانم که پس از مرگ جهان از من چگونه یاد خواهد کرد. اما خودم را هم چون کودک بازیگوشی می بینم که گاهی با خوشحالی چند گوش ماهی تقریباً جالبی را در ساحلی می یابد، در حالی که اقیانوس بی کران حقیقت در کنار گوشش موج می زند».

در مسیر این بازخوانی ها و جست و جوها، اما می توان گفت که اندیشه، ادبیات و فرهنگ غرب یک روند متوالی و گسست ناپذیر را تشکیل می دهد. با وجود این برای درک روند آن، باید دوره های تاریخی متمایزی را در آن بازشناخت. بدیهی است که تاریخ به خودی خود دوره ندارد. دوره های تاریخی از زاویه نگرش ما نسبت به تاریخ برجسته می شوند. به عبارت دیگر ادوار ادبی، سیاسی و تاریخی مرزبندی کاملاً شفاف و روشنی ندارند، اما برخی رویدادها و یا تحولات فکری مهم و دوران ساز مثل پیدایش چاپ، تحول در اندیشه فلسفی و سیاسی در دوران روشنگری و یا جنگ های خانمان سوز جهانی از نگاه ما از سکوی امروز به عنوان سرآغاز یک دوران تازه در اندیشه و ادب برجسته می شوند.

بدیهی است که حوزه های گوناگون فکری، ادبی و سیاسی از یکدیگر مستقل اند. اما با وجود این می توان چهره های دوران ساز اندیشه و ادب را، در مواردی که تأثیر و اهمیت قاطعی در تحول زندگی و اندیشه انسانی داشته اند، طبقه بندی دوره ای کرد. این طبقه بندی به معنای نقش با ارزش تر و ماندنی تر یک تحول فکری و یا ادبی است و به منظور مرور

سیستماتیک تاریخ اندیشه و ادب و سرآمدان آن به کار می‌رود. در مواردی نیز پیروی از چنین منطق و الگویی غیر دقیق است. یک شیوه دیگر طبقه‌بندی کردن دوره‌های فکری و ادبی تقسیم هر دوره به مراحل مستقل از یکدیگر است. مثلاً دوران رنسانس از دوران کلاسیک، مستقل در نظر گرفته می‌شود و یا بر دوران رمانتیسم یک مرحله به‌عنوان پیش‌رمانتیسم افزوده می‌شود. کوشش شده است که چنین مواردی در این نوشته با توضیحات لازم قید شود.

می‌توان گفت که هرچه از نظر زمانی جلوتر می‌آییم، شاخه‌های فکری و ادبی، تنوع و رنگارنگی بیشتری می‌یابند. به‌طوری که تقسیم‌بندی گرایش‌ها و روندهای دوران‌ساز مثلاً از نیمه سده نوزدهم به این سو زیر یک عنوان واحد تقریباً غیرممکن می‌شود. نکته اساسی این است که بزنگاه‌های بزرگ فکری و عقیدتی که با انتشار کتب و رسالات و یا پدیدار شدن نهادهای پایدار مشخص می‌شوند، از قلم نیفتند. بنا براین با آگاهی به همه این پیچیدگی‌ها می‌توان دوره‌های زیر را که هر یک دارای مختصات اجتماعی، سیاسی، فکری، فلسفی و ادبی معینی است، از هم متمایز کرد: عصر باستان، عصر قرون وسطی، عصر رنسانس، عصر روشنگری، عصر رمانتیسم و عصر واقع‌گرایی. قرن نوزدهم که قرن واقع‌گرایی است نام‌های گوناگونی یافته است که ناشی از تحولات مربوط به انقلاب‌های فرانسه و آمریکا و ظهور رمان‌نویسان و اندیشه‌پردازان بزرگ لیبرالیسم، محافظه‌کار و سوسیالیسم است.

قرن بیستم آغاز عصر جدید یا مدرنیته است که علاوه بر مدرنیسم، دوران توهم‌زدایی، نازیسم و کمونیسم و سپس دوران رفاه‌همگانی، دموکراسی مدرن و سرانجام عصر کنونی یعنی تکنولوژی اطلاعات را دربرمی‌گیرد.

باید تأکید کرد که هر عصر دارای ویژگی‌ها، چهره‌ها، نوآوری‌ها، کشفیات، ارزش‌ها و اندیشه‌های خود است. به‌طور مثال پرسش اصلی قرن پانزدهم جدال میان دو رویکرد اصلاح‌طلبی دینی و کلیسای ارتدکس و درواقع تعیین مرز میان سیاست و دیانت و یا کلیسا و قدرت سیاسی بود. اواخر قرن هفدهم صف‌بندی گفتمان‌های موافق و مخالف در برابر انقلاب فرانسه اصلی‌ترین مسأله اندیشمندان عصر بود. نیمه نخست قرن نوزدهم دوران واکنش در برابر پیامدهای انقلاب فرانسه و روند شتابان صنعتی شدن بود. محور فکری بخش بزرگی از قرن بیستم را علل و پیامدهای دو جنگ جهانی ویرانگر تشکیل می‌داد. به عبارت دیگر پرسش‌های بزرگ بشری درباره معنا و مفهوم زندگی، هم‌چنان به قوت خود باقی مانده بود. پرسش‌های جاودانی بشر درباره فضیلت، خوشبختی، عشق، آینده بشریت، ارزش‌های اخلاقی و معنوی پس از ساختن جامعه، رفاه همگانی و گسترش صنعت در اروپا

و آمریکا نیز هم‌چنان باقی مانده است. آیا در عصر تکنولوژی اطلاعات و نرم‌افزاری و اینترنت انسان واقعاً خوشبخت‌تر شده است؟ این پرسش مهمی است که هم‌چنان دغدغه اصلی اندیشمندان، نویسندگان، نخبگان و هنرمندان معاصر را تشکیل می‌دهد.

بدیهی است که دوران‌های تاریخی غرب که حاصل یک آگاهی تاریخی است و به تمدن مغرب‌زمین تعلق دارد، نباید و نمی‌تواند مبنای تشبیه‌سازی و مدل‌سازی ساده برای جامعه ایران قرار گیرد. حتی بازخوانی اندیشه‌ها و سرآمدان یک دوره بر اساس سرمشق و گفتمان غالب یک دوره دیگر و خارج از متن مربوط و مناسب بسیار دشوار و یا شاید غیرممکن باشد. به همین دلیل است که نه تنها در کشوری مانند ایران بلکه در بطن فرهنگ و فهم کشورهای غربی نیز گاهی در بازخوانی سرآمدان هر دوره، از سوی متفکران دوره‌های بعد سوء تفاهم‌هایی ایجاد شده است. مثلاً برتراند راسل فیلسوف قرن بیستم در بطن فضای پس از جنگ جهانی دوم و اوج‌گیری افکار ضد فاشیستی هنگامی که به بازخوانی ژان ژاک روسو و فردریش نیچه می‌پردازد، آن‌ها را به دلیل اهمیت دادن به مفهوم ملت دارای گرایش‌های «نازیستی» تلقی می‌کند. در حالی که همین دو متفکر در دهه ۳۰ قرن بیستم یعنی در فضای قبل از جنگ به‌عنوان قهرمانان و سرمشق‌های دوران مدرن و برابری شهروندی و آزادی مورد ستایش قرار داشتند.

باید اضافه کرد که سرآمدان هر عصر نقش مهمی در کشف پرسش‌های اصلی هر دوره و پاسخ به آن‌ها داشته‌اند. این پاسخ‌ها گرچه همه حقیقت نیست و نمی‌تواند باشد، اما پژواکی بسیار فراتر از یک دوره محدود یافته و راه بشریت را به جلو، هموار کرده است. اما بزرگی این گام‌ها و کوشش برای فشرده کردن تحولات معرفتی و ادبی، سبب شده است که مکث ما به روی نکات اساسی گذاشته شود و در موارد دیگر تنها به اشاره‌ای اکتفا شود. در پیش گرفتن چنین رویه‌ای سبب شده است که زندگی و آثار بسیاری از سرآمدان فکری و ادبی به‌طور گذرا مورد اشاره قرار گرفته و یا در مواردی اصلاً پیش کشیده نشده است. لذا در چنین مواردی حق مطلب به‌طور کامل ادا نشده است.

در این کتاب دوران باستان (آنتیک) و قرون وسطی به‌طور فشرده مورد تأمل قرار گرفته است. سپس روند اندیشه، ادبیات و معرفت در دوران رنسانس و روشنگری با تفصیل و تمرکز بیشتری مورد بحث قرار گرفته است. سپس دوران پیش رمانتیک و رمانتیک آمده است. سرانجام عصر واقع‌گرایی که هم‌زمان با دوران ظهور نویسندگان و متفکران بزرگ و رونق اندیشه‌های سیاسی تا آغاز قرن بیستم می‌باشد، مورد بحث و تعمق قرار گرفته است. پس از هر دوره سرآمدان آن نیز جای برجسته‌ای در این کتاب یافته‌اند.

در این کتاب زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پیدایش هر دوران مورد بحث قرار می‌گیرد. هم‌چنین کوشش شده است که علاوه بر تحولات مهم و دوران‌ساز هر دوران، دست‌کم به ۵ پرسش بنیادی مربوط به آن دوران پاسخ داده شود: چرا؟ چه؟ کجا؟ چه وقت؟ و چگونه؟ سرآمدان اندیشه و ادبیات را هنگامی بهتر می‌توان شناخت که تولیدات فکری آن‌ها در بستر زمان و مکان مشخص و در متن تحولات زمانه خود، پرتوافشانی گردند.

تأکید و تعمق بیشتر بر دوران رنسانس و روشنگری و واقع‌گرایی از آن جهت بوده است که این دوران در واقع نقاط عطف پیدایش و شکل‌گیری «اروپای نو» و تکامل ذهنی مغرب زمین است که تأثیری همه‌جانبه در تاریخ غرب و بشریت داشته است. امید است در صورت امکان در جلد بعدی این کتاب، سیر اندیشه و فرهنگ جهان غرب و سرآمدان آن به همین سیاق از آغاز تا پایان قرن بیستم به‌طور جداگانه مورد تأمل و مطالعه قرار گیرد.

هر یک از دوره‌های مورد بحث شامل هزاران صفحه متون ادبی، اجتماعی، فلسفی و سیاسی و نیز زندگی‌نامه‌ده‌ها تن از سرآمدان عرصه‌های تفکر، ادبیات، هنر و معرفت است. لذا برای اجتناب از پراگویی و نیز تأکید بر اصلی‌ترین ایده‌های هر دوره، از روش فشرده اما طبقه‌بندی شده و متمرکز استفاده شده است. با توجه به آن که اندیشه، ادبیات و سرآمدان آن به‌طور مداوم در مراکز علمی، دانشگاهی و نیز مطبوعات کشورهای غربی مورد بازخوانی‌ها و کنکاش‌های تازه قرار می‌گیرند و دائماً نکات تازه‌ای بر دانستنی‌های بشر افزوده می‌گردد، کوشش شده که گفتارهای این کتاب حتی‌المقدور با توجه به تازه‌ترین مباحث و آخرین تحقیقات تدوین شود. برای تدوین مقاله‌های این کتاب به‌طور موردی از راهنمایی‌های اساتید متخصص در هر زمینه نیز بهره گرفته‌ام.

پروفسور گونار فالکه مارک^۱ متخصص اندیشه‌ها و فلسفه سیاسی در انستیتوی علوم سیاسی دانشگاه گوتنبرگ در رسالات مربوط به افلاطون، ارسطو، ماکیاولی، هابز و مارکس و هم‌چنین پروفسور اوالنا دال^۲ متخصص آموزه‌های تاریخی دانشگاه گوتنبرگ در رسالات مربوط به روسو و کانت راهنمایی‌های قابل توجهی مبذول کرده‌اند که موجب سپاسگزاری است.

دکتر حسین شیباز^۱: تاریخ دانشگاه استکهلم پیش‌نویس کتاب را با دقت و حوصله فراوان خواند و انتقادات، توصیه‌ها و پیشنهادات سازنده‌ای پیش کشید. گرچه امکان برآورد همه توصیه‌های ایشان مقدور نبود، اما یادداشت‌ها و برخوردهای ایشان کمک ارزنده‌ای به

کاهش لغزش‌ها و بهبود اثر کرد. از ایشان که علی‌رغم مشغله زیاد برای اصلاح این اثر همت گماشتند، صمیمانه سپاسگزارم.

ویرایش این کتاب را دوست عزیزم شیوا فرهمندراد با لطف و دقت فراوان به عهده داشته است. وی هم‌چنین با پیشنهادها و انتقادات سازنده خود به کاهش نارسایی‌های متن نیز کمک شایانی کرد. علاوه بر این‌ها ایشان همکاری صمیمانه و مؤثری برای یافتن برخی معادل‌های فارسی مناسب برای بعضی اصطلاحات و عناوین دشوار انگلیسی و سوئدی کرد. از کمک‌های دقیق و مسئولانه شیوا فرهمندراد بی‌نهایت سپاسگزارم. اما مسئولیت نارسایی‌ها و نواقص کتاب تماماً به عهده نگارنده می‌باشد.

محسن حیدریان

مرداد ماه سال ۱۳۸۱

آگوست سال ۲۰۰۳ - سوئد